

1. 2. 3. 4.

Դուրս ելի՞սյալը լրագրին երուն ճամբուն
 ծախքը մեր վրայ է ։
 Լրագրայտ վերաբերեալ նամակ կամ որ և
 ինչ գրուծ լին , խմագրին պիտի ուղ-
 ղուէ , և անոյն ճամբուն ծախքը խը-
 կովին վրայ է ։

(Օսմանեան կառավարութիւնը՝ չուղելով աւելի երկար խօսք ընել այս կէտերուն վրայ, չի տարակուսիր, որ իւրեն դաշնակից բարձր տէրութիւնները բաւարարեն արգար և ճշմարիտ կը գտնան և կը գատեն վերայգրեալները ։
Իսկ Վիեննայի կարգադրութեան օրինակէն ի՛նչ ։ Դռնին պարզապէս չունեալնուէր և կարողն զարաւ սեպեալ ։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՌՈՒՄ

Լայնաբեր և հասարակ պարզեցումներ
Երբեք մեր ժողովրդի խելագարությունը

ԱՄՍՈՒԱՆԱԳՈՒՄԱՐ ԺԱՂՈՎՈՐ

Կարելի է ամենից անհանդերձ ասել, որ ժողովրդի այս վիճակը Լայնաբերության անունը ստացել է չորս պատճառով: Կարելի է ասել, որ այս բանը սեպտակապես հասնում է մի միայն եկեղեցական սուրբ ժողովրդներու, որոնք ժամանակ ժամանակ հաւաքուեցան կամ հաւատայ մասնաց քննութեան համար և կամ եկեղեցական բարեկարգութեանց մասին: Այլ էս, որ հաստատ հաւատացած և մի Բրիտանի անունը խոստանալը, իմանալի աչքը կը տեսնեմ Բրիտանի մեր մէջը. ըստ որում ինքը խոստացած է. «Ար ժողովրդացին երկու կամ երեք յանուն իմ, անդ եմ ես իմէջ նոցա»:

Յնձայէք, Տեաք, Բրիտանի մեր մէջն է. զորացիք, Եղբայրք, մեզ հետ է լայն, որ խոստացաւ տալ մեզ բան և իմաստութիւն: առաջին դատաւարաց և թագաւորաց: Բարձրացուցէք ձեր հոգւոյ տէք և աներեւութաբար կը տեսնէք Բրիտանի բազմապէս այս հանդիսի գահագըլուն: Բայէք մարմնայ և մտայ աչքերնիդ, և տեսէք Բրիտանի եկեղեցւոյ աւանդապահ Սրբաշնագայն Հայրապետս իւր հայրական քաղաք անհարկութեամբ պըսակ այս հանդիսին. գիտեցէք անոր պատկանելի կերպարանքը, որ իբրեւ բազմաշխատ երկրագործ մը արեան քրտինք թափելով, վարեր ցաներ հնձեր և այս կալիս մէջ հաւաքեր է իւր պատուական հունձը, և այժմ ուրախական հանգստեամբ մը կը գիտէ, թէ որքան և որպիսի արդիւնք է բերեր իւր բազմամեայ անքուն աշխատանքը: Արտուածագումնաւոր է ուրեմն ժողովրդը՝ ուր Բրիտանի ներկայ է. Արտուածագումնաւոր է ժողովրդը՝ ուր արգաւորութեան օրէնքը կը կատարուի. ուր փոխատուն իր հաշիւը կը պահանջէ, և փոխառութեան պարտատէս իրենց հաշիւը տարւաւ, եթէ մէկին մէկ շահողներու չափ չէ, գոնէ հնգին մէկ դաւտողներուն հաւասար: Բայց եթէ կամիք այս ժողովրդին Արտուածագումնաւոր ըլլալուն աւելի ազդու աւելի զօրաւոր ապացոյց տեսնել, կ'ազդեմ փոքր մի համբերել:

Կուր ինքնին գիտէք, որ ամենայն գործ բարի կամ չար կ'ըլլայ իւր նպատակաւ և գիտաւորութեամբը. և Բրիտանի իւր ներկայութիւնը չի խոստացաւ ամեն ժողովրդներուն մէջ. չըսաւ միայն ուր ժողովրդացին երկու կամ երեք յանուն իմ, անդ եմ ես: Չարա ժողովրդներ չառ եղած են և կ'ըլլան, ոչ միայն անհաւատներու՝ նա և Բրիտանի մէջ, որոնց նպատակն է վընաս հաւատայ, վնաս մարդկութեան և վնաս ընկերութեան. ուր քոսներն ի գործ կ'ածեն իրենց վնասակար ճարտասանութիւնները, շղջբորթներն ի գործ կ'ածեն իրենց խաբէական արաւմաբանութիւնները, կ'ամենամընտը, աստուածաբաններն ալ սուրբ գրոց միտքը ասդին անդին քաշկռտելով իրենց իրից և չար հակամիտութեանց գործիք կ'ընեն. և ահա ատեն կ'եւրեն Հաշիւներն, Վասակներ, Սուրմակներ, Բրիտանիներ, և այլ այսպիսիներ, և կ'աշխատին եկեղեցին խոսնել, ազգը բաժանել, ընտանեաց մէջ խռովութիւն ձգել եւայլն: Այս

ժողովրդներուն մէջ, Տեաք, չէ թէ Բրիտանի, այլ հին մարգարայնը՝ հոգին չորութեան ներկայ կ'ըլլայ:

Բայց այս մեր ժողովրդին նպատակը Բրիտանիական և ազգասիրական է. յանուն Բրիտանի է այս ժողովրդը. վաղ օրը և ես այսօր այս ճառիս նիւթն առնելով մեր ազգին քրիստոնէութիւնը և ազգութիւնը, կ'ազգեմ ձեր մաքրութիւնը Հայոց ազգին այս երկու աւարկաններուն համար քաջած լիշտեք և խափած անթիւ արիւնները, ինչպէս ձեր անորմ առնելով քրիստոնէութիւնը և մարգարական ներողութիւնը:

Չիլն շատերը, Տեաք, տարի ու կէս առաջ այս իմաստութեան տաճարին մէջ հաւաքուած լսելիք այն ճառը, որն որ ես կարգադրեալ բնաբան դրնելով Սոլոմոնի այս խօսքը. «Սկզբն իմաստութեան» երկու Տեառնն է: Սկզբն իմաստութեան ձեռք յայտնեցինք, թէ մեր միջեւ այն օր ուսման խոհական և միակ նպատակն էր Լայնաբերութիւնը և մարգարութիւնը: Այս առաջին դասը մեր կարողութեան չափ սորվելն ետեւ, մեր հանձնարարութեամբ արակաները սկսան երկրորդ դասը, և ջանքով ընդհանուրեն մասնաւորը, ընդհանրական աստուածաբանութիւնն ի Բրիտանիութիւնը, և մարգարութեանն յազգասիրութիւնը, որ և ես աւելի կարճ բառիւ կ'ըսեմ Ազգութիւնը: Այս երկու վեմ աւարկանները այսինքն մեր ազգին քրիստոնէութիւնն ու ազգութիւնը ըլլալով իմ ներկայ ճառիս նիւթը, ջանացի իմ և ձեր հնչողութեան համար մէկ մէկէ բաժանել և զատ զատ խօսիլ ամեն մէկ մասին վրայ. բայց որչափ աշխատեցայ իրարմէ բաժանել այս երկու անբաժանելի նիւթը, հնար չեղաւ, և գըրեթէ՛ այս նիւթին վրայ խորհած ժամանակս նիւթը, ջանքս անհնաւ. «Օրագրութիւն է մայր բարեաց անդուգութիւն ծնող չարեաց»:

Իբրեւ թէ կ'ուզէք ըսել. ո՞վ պատահի, այս երկու նիւթը այնպիսի անբաժանելի կապով միացած են, որ զանոնք բաժանելը անկարելի է, կամ զանոնք բաժանելն ու ճշգրտելն մի և նոյն է: Վասնորոյ ես ալ միութիւնն սիրելով և միութեան աշակերտելով, կ'սկսիմ խօսելու այս երկու նիւթին վրայ ի միասին:

Առաջին պատիճը՝ որուն տակ ինչ կաւ մարդն իր խոստարութեամբը, Արտուած բաժանելը և հետեւաբար մարդ եղաւ. և երբ մարդիկ Արտուածոյ անմիջական տեսութեանն զրկուեցան, այն օրէն սկսաւ մարդկային ազգին մէջ իրարմէ բաժանումը: Յիշաւ ի մեծ և քրտինքն իմ լիլլայ այն օրը, երբ ամենայն ազգ և ազգիք՝ ամեն մի ձանի և կրից տէր մարդիկ իրարու օգնական ըլլալով՝ հաւատարեղացրական միութիւն մը հաստատեցին, և այն օրը կ'ըլլար եղբմական օր: Այս կարճքը և ջանքը՝ որուն նպատակն է հասցընել մարդն այն կատարելութեան կէտը և ընդհանուր եղբայրութեան կեդրոնը, ուսկից օտարացած է հազարաւոր տարիներէ ի վեր, առայժմ անկարելի է արտաքին միութեամբ կամ համակերպութեամբ. այլ եթէ կամենան մարդիկ, կարող են միմեա իրարու հետ հոգեկան միութեամբ, ինչպէս Բրիտանի կը հրամայէ. «Հոգիէ Արտուած և երկրպագուաց նորա հոգւով և ճշմարտութեամբ պարտ է երկրպագանել»: Եւ արտաքին միութեան համար այժմեան շատ աշխատողներուն միտքն ալ՝ ինչպէս յայտնի կը տեսնենք, այս մարգարական վըսեմ նպատակաւ չէ. այլ միութիւն քարոզելով մէկ նոր բաժանման ճառ նապարհ մը բանալ է. մասնաւոր թէ, աւելի պարզ խօսելով, հին ազգ մը և լեզու մը՝ ինչպէս մեր ազգն է, բառնալ փճացնել է անոնց նպատակը: Ուր է հապա մեր ազգապալ լուսութեան յոյսը, ինչով պէտք է պաշտպանել մեզ

այս թագուն որդւոյթներէն: Ահա այս մասին իմ կարծիքս:

Որովհետեւ, ինչպէս յայտնի է աւանդական մարդոյ, ընդհանուր միութիւնը անկարելի է, ուրեմն մեր ազգապալ բարեբաւութիւնը կախուած է ազգային միութենէն: Աւ ազգային միութեանն էր պահող պայմաններն են՝ Բրիտանիական կրօնը՝ Առաւորչին պահ տուած ծէսերուն և աւանդութեանց ճիշդ պահպանութեամբը, և ազգութիւնը հայ լեզուն ծաղկոյնելով: Բրիտանիական կրօնը՝ կը կարգէ մեր հոգին լայն հետ՝ որ անոր հիմնադրելն է, և անոնց հետ՝ որոնք նոյնը ընդգունեցին և մեղի հասուցին: Ազգութիւնը՝ կը նկարագրէ մեր առաջը մեր ազգին ծագումը, յառաջագիւնութիւնը, կամ ինչպէս խորեացին կ'ըսէ, ուր տեղէն և ինչպէս առաջ դալ: Ինչ բան որ մեզ կը հետեցնէ մեր հոգիներն և պապական կրօնը, աւանդութիւններն և լեզուէն, մեղի համար հոր կը փորէ, որ մեզ մէկմէկէ բաժնէ. և երբ անհասանելի կը բաժնուին, ուր կը մնայ ամբողջութիւնը: Ազգին ներկայ վիճակին սուր աչքով ուշ գնելով, մեր ամբողջութիւնը պահպանողներն են՝ Բրիտանիական կրօնը, Հայ անուանը և Հայերէնը: Ազգային միութեան խոհական կապը ասոնք ըլլալը մեր նախնիքը տակաւին կատարաւորութեան խաւարին մէջ եղած ժամանակները ճանչնալով, մեր աշխարհաշէն թագաւորները՝ Վաղարշակ, Արշակ և Տիգրան՝ Հրէից գաղթականները կ'ափսոսէին իրենց հետ կրօնական միութեանն ունենալու: Արամ՝ սիրելով Կեանքից, հըրաման տուաւ այն տեղի բնակիչներուն Հայերէն խօսիլ: Բայց որ ժամանակ Հայոց ազգին բարեկեցան աստղը ազօտացաւ և լճ կամեցաւ մեր նախնեաց հաւատքը և ազգութիւնը փորձել, կամ փորձանայ և վնասը բոլորուն մէջ զանոնք աւելի պայծառացնել, երեւաւ եւրան թշնամիք, և նոյն ճանապարհ հաւ սկսան ազգին միութեանը կապը կտրել:

Կաղաչեմ, Տեաք, կարգացէք երբեմն մեր հրաշքան լիլլէի պատմութիւնը, ուր կը տեսնէք, որ Պարսից կրակապաշտ կրօնից աւանդապահ քուրմերը Յաղկերանին ինչ խորամանկ խորհուրդ տուին: Ասեն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտրուութիւնդ զայդ և զայդութիւնդ, և ոչինչ կարօտին նորա մարմնաւոր մեծութե, բայց եթէ ի մի օրէնս դարձուցես զամենայն ազգս և աղինս, որ են ի տրուութեան քու՛մ»: Հնարիմաց չարութիւն: Ազգի գիտէին այն չարութեան աշակերտները, թէ կրօնն է ազգային ամբողջութեան առաջին կապը, և երբ այն կապը կտրուէր, ազգութիւնը՝ որ անոր անբաժան ընկերն է, չուտով կը խողւէր: Այսպիսի մոլոր շատ եղած են մեր ազգին համար իւրաքանչիւր դարերու մէջ:

Ազգութեան աւանդապահն են լեզուն և գրութիւնը. և երբ Պարսից կը կամեցաւ ազգութիւնը բաժնալ, հաւաքեց՝ Հայաստանի հազարաւոր մասնաւորները և սարի պէս դէզ դէզ ըրած կրակի մասնեց, և իբրեւ թէ այրելէն ձանձրացած՝ մնացածները Սըրմաշի անեղ աշտարակին մէջ բանտարկել ըրաւ: Ողբալի կարուստ. . . :

Բայց թողնէք Պարսիկը և դարձնէք մեր աչքը քրիստոնէայ տերութեանց մէջ, ան տեղ ալ կը տեսնենք զարհուրելի և քրիստոնէութեան հակառակ տեսարաններ: Սեր Միքայիլի հարուստ և կարողութեան տէր ժողովրդեան մեծ մասը՝ ձանձրանալով այլազգեաց բռնութենէն, գիւղացին քրիստոնէից գիրիկ: Ի հաստատ աստիճական եղաւ անոնց, բայց քիչ ժամանակէն քանալ թիւը (կրօնամոլ) հոգեւորականաց բռնութիւնը այն հիւրերուն իմաց սկսեց տատկանալ: Ազգիկեցին անոնց իրենց

հաւատոյ և լեզուի աղատութիւնը, եկեղեցիները փակեցին, հոգեւոր հովիւներն արտոբեցին, քառասուն տարեկան մարդիկ մնացին տուանց միլիոնաւորութեան և սուանց հազարիկ իրենց վիղը Հռովմէական եկեղեցւոյ ծանրատուութեան տակը չի խնարհեցնելու: Հմր, և այս բռնութիւն Պարսից բռնութեան միջոց. ապով չէր, այլ շարունակ և միակերպ հարկեր տարի չափքէն, մինչեւ կրօնը և ազգութիւնը մոռցնելով անհետ ըլլին այնքան բազմութիւնը, որուն այժմ ասուր յիշատակները միայն կ'երեւին ի պարսկական Հռովմայ և Բրիտանի փախաւորներուն: Այսպիսի բռնութիւններ իւր են նաեւ Յունաստանի մէջ. շատ Հայեր մեռեր են Յունաց ազգութիւնը և դաւանութիւնը չընդունելու համար, որուն կենդանի ապացոյց կան մինչեւ ցայսօր Հայ Հռոմ անուանեալ ժողովուրդը Հայոց մէջ: Այս բռնութեանց, որչափ որ հնար էր, դէմ կէցան Հայկալ և Արամայ որդիքը. ջրինացեցին զհեղ մէ միայն իրենց ինչքը, այլ և իրենց կեանքը՝ Առաւորի երկանց ծնունդները, և որչափ ներգութիւնը կը սատկանար, այնչափ ալ անոնց կրօնասիրութիւնը կը զօրանար:

Ինչէք, մեր Նախնեաց կրօնի և ազգութեան մէջ հաստատութեան անշարժութիւնը լսելը Պարսիկ մարգարէին բերնէն, որ հինգերորդ դարուն կը դէր Պարսից Յաղկերան թագաւորին: «Օ՛ր եթէ ինքեանք իսկ առնաւորներն եկեղեցին մեզ յոյնութիւն, չէ հնար օրինաց մագութիւն»:

Ի Հայոց առնուել զհաստատութեան, որպէս զփորձ առի միաբանութեան ուստի եկեղեցւոյն: Օ՛ր թէ և եւ ին զօրք աշխարհիս մարք, ոչինչ իւր, նայէին ի նոսա ստատկութեամբ, ոչ միայն յարաբերես, այլ և յերաւրս և յորդիս և յամենայն մեծաւորս իւրեանց, նաեւ ոչ յանձնիս իւրեանց: Սարգս՝ որ ոչ ի կապաւ, նայ զանգիտեն, և ոչ ի ստացուաւ ծոց պատկառին, և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս, զմահ քան զկեանս ընտրեն:

Սնայեալը եւեւեւալ խոռը:

ՆՈՐԱՏՈՒ ՄԱՏԵԱՆ

Այսօր գրատեղանուս վրայ նոր գիրք մը տեսնեք «Պիտիկ գրչիկ» աւանդական հեղինակութիւն մը, կաղմեալ և գիրն ալ ճիշդ ուսուցչ:

Ինչպէս ամեն մարդուն ինչ ազգերը լալը սովորաբար իր անունէն կը ձանձրուի, անանկ ալ առ հեղինակութեան մակագիրը մեղի իսկոյն իմացուց, թէ գրքիկը ազգայն վերաբերեալ գրուած մըն է: Այսու ամենայնիւ՝ աչքն անցունելով իմացանք, որ թէպէտ և ողջապա համար գրուած է, բայց նիւթը երբեք ազգական չէ. ինչու որ փիլիսոփայական սկզբունքներուն մէկուն բացատրութիւնը ըլլալով, մեծեւրէն շատերուն անգամ օգտուելու ըլլալէն զատ՝ ազգայն կրթութեան վնասակար մասնաւորութեան լաւայնելու կը նպատէ. և անոնց տրամաբանել ու հետաքրքրութիւն սորվեցանելով, մարդոց դասը կը ջանայ զանոնք անցունելու: Վերջապէս ո՞վն պարզութեանը գործածած տրամաբանութեան յոտաւորներ և օրինակներուն ընտանութիւննայելով, կրնանք անկեղծաբար ըսել, թէ հեղինակը՝ ազգին օգտակար ծառայուելի մը ընել ուղած է ասով. ինչու որ ազգը ասանկ գիրքերու շատ կարօտաւն ունի, և ուղոյ կրախտագիտուեն ալ արժանացած է, ըստ որում ողջ այս կերպ վարժութեան ունեցած կարօտութիւննայն ազգի գիտնալով, ասանկ գիրք մը ձեռքբերին անցած ատենը ուրախութեամբ կարդալուն տարակոյս չունինք:

ԽՄԲԱԳՈՐԸՆՈՒՄ
Կ. Ս. ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ Ի ՏԳՐԱԿԱՆ Զ. ՄԻԿԵՏԻՍԵԱՆ

* Այս պատմական ճառը մեր արքայ ընթերցողներուն դիւրահասկանալի ընելու համար տեղ տեղ լեզուն Կ. Պոլսոյ աշխարհագրական յորմարդուց յիշ, գիտաւորայէն հորմարդուցն ու բայերուն խնարհանքները փոխելով, առանց ամենին խոստալ և ճշդ պայայելու: